DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.49200>

Authenticity process is conducted by

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 14-01-2021
Kabul Tarihi: 14-02-2021
On-line Yayın: 25-02-2021

Article Type: Research article
Submitted: 14-01-2021
Accepted: 14-02-2021
Published Online: 25-02-2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Cevizoğlu, M. H. (2021). Virütik Sosyoloji, *Journal of History School*, 50, 663-678.

VİRÜTİK SOSYOLOJİ

Mustafa Hulki CEVİZOĞLU¹

Öz

Bu makalede, bir virüsün tıbbi ve biyolojik etkileri ve zararlarının yanı sıra toplumsal boyuttaki etkileri ve yarattığı yaşamsal değişiklikler incelenmiştir. Görünmeyen ve beşeri olmayan bir düşman olarak beşerleri (insan topluluklarını) korkutarak, nasıl birbirine düşman edip diktatörleştirebildiği, antikçağlardan beri var oluşu, fenomenolojisi ve toplumsal virüsler üretmesi ele alınmıştır. Virüsün toplumsal etkilerinin başka bir boyutu da “ürettiği” ve “bulaştırdığı” toplumsal virüslerdir. Bunlar silinmeyecek bir damgalama (yaftalama), yabancı düşmanlığı, kişi ve ülkelere karşı tehdit algıları, izolasyon ve aşı karşıtlığı biçiminde kendisini göstermiştir. Bu makalenin incelediği konuların odağında izolasyon, kapatılma, hakların askıya alınması, total kurumların kapatılması, günlük yaşamın sekteye uğraması, değişik otorite ve iktidar ilişkilerinin ortaya çıkması, toplumsal mekânlardan kovulma ve bulunulan yerde dışlanma gibi toplumsal olgular bulunmaktadır. Küresel salgına neden olan Covid-19 virüsü, toplumların eğitim, sanat, psikoloji, siyaset ve uluslararası ilişkilerini de alt üst ederek büyük bir parçalanmaya (atomizasyona) yol açmıştır. Corona virüsü, tüm dünyayı Foucault’nun “tımarnanesine” ve “görünmeyen bir düşman/virüs” tarafından gözetlenen “panoptik cezaevine”[®] çevirmiştir. Beşeri olmayan bir virüs, tüm dünyadaki tüm beşerleri (bizleri) esir almıştır. Adeta bir “virüs sosyolojisi” (Virütik Sosyoloji) doğmuş, toplumlar atomize olmuş, neredeyse “toplumsuz bir toplum” ortaya çıkmıştır. Bu toplumdaki Bauman’ın akışkan gözetim kavramını aşan biçimde ortaya çıkan “süper akışkan” gözetim, ölümden kaçan bireylerin “rızasına dayalı” bir yapı oluşturmuştur.

¹ Dr., Başkent Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, hulkicevizoglu@cevizkabugu.com.tr, Orcid: 0000-0002-0915-903X

Anahtar kelimeler: Covid-19, toplumsal diktatörlük, anomi, damgalama, kapatılma, süper akışkan gözetim.

Virutic Sociology

Abstract

In this article, besides the medical and biological effects and harms of a virus, its social effects and vital changes are examined. As an invisible and inhuman enemy, how it frightens human beings (human societies), enemies and dictators them, its existence since antiquity, its phenomenology and its production of social viruses are discussed. Another dimension of the social effects of the virus is the social viruses it "produces" and "transmits" (infections). These manifested themselves in the form of indelible stigmatization, xenophobia, threat perceptions against individuals and countries, isolation and anti-vaccination. The focus of this article includes social phenomena such as isolation, closure (confinement), suspension of rights, closure of total institutions, interruption of daily life, emergence of different authority and power relations, expulsion from social spaces, and exclusion in the place. The Covid-19 virus, which caused the global epidemic, caused a great fragmentation (atomization) by upsetting the education, art, psychology, politics and international relations of societies. The Corona virus has turned the whole world into Foucault's "asylum" and "panoptic prison" watched by an "invisible enemy / virus" ®. A non-human virus has captured all human beings (us) all over the world. It is as if a "virus sociology" (Virutuk Sociology) was born, societies were atomized, and a society almost without society emerged. "Super-fluid" surveillance, which emerged in a way that transcends Bauman's concept of fluid surveillance in this society, has created a structure based on the "consent" of individuals escaping death.

Keywords: Covid-19, social dictatorship, anomie, stigma, closure (confinement), super fluid surveillance.

GİRİŞ

Küresel bir salgın (pandemi) yaratan Covid-19 virüsü tüm dünya toplumlarının yaşamlarını alt üst etti. Salgın hastalıklar antik çağlardan bu yana olagelmıştır. Yakın zamanlara baktığımızda, İstanbul'un 1453'teki fethinden tam 100 yıl önce, Ortaçağ Avrupa'sında "kara ölüm" denen **veba salgını** çıkmıştı. Bu salgından yaklaşık 700 yıl sonra da, Aralık 2019'da Çin'in 80 milyon nüfuslu Wuhan kentinde Covid-19 adı verilen virüs salgını üç ay içinde tüm dünyaya yayıldı ve halen etkisini sürdürerek yüzbinlerce insanı öldürmeye devam ediyor.

Türkiye'de ise ilk vaka, Sağlık Bakanı Dr. Fahrettin Koca'nın 11 Mart 2020'de saat gece yarısını geçtikten sonra, 00.40'ta yaptığı açıklama ile duyuldu: "Bir vatandaşımızın test sonucu pozitif çıktı. Hasta erkektir."

Toplumsal panik yaratan bu açıklamanın ardından sıkı önlemler almak amacıyla birer toplanma merkezi durumundaki okullar, üniversiteler, dernekler, lokantalar, kafeler, AVM’ler vb. gibi “*total kurumlar*” tatil edilmeye başlandı.

Büyük bir telaşla enfeksiyonun kaynağı aranırken, farklı yaşam biçimlerine sahip bireyler “ötekini” suçlama eğilimine girdi. Ölümcul salgınlar döneminde özgürlüklerin kısıtlanması (özel yaşamın gizliliği, seyahat özgürlüğünün kısıtlanması, medeni hakların kullanılamaması, hasta mahremiyetinin korunması vb.) toplumsal ayrışmalar yaratıyordu. Sherman da, bu gibi durumlarda toplumdaki dinsel, politik ve kültürel önyargıların su yüzüne çıktığını, gelişmiş toplumlarda bile “Enfeksiyonun kaynağını bulun” biçiminde feryatlar başladığını ifade etmektedir (Sherman, 2020, s. 268-269). Dünyanın en gelişmiş ülkelerinde de görüldüğü gibi Türkiye’nin bazı bölgelerinde de insanlar dükkânları yağmalamaya başladı, bir **yağmalama kültürü** kendisini ifşa etti. **Virüsten önce panik bulaşıyordu.**

Kitlesel davranışların bulaşmasının en canlı örneklerini, Covid-19 önlemlerine karşı çıkan bazı grupların davranışlarında da gördük. Birçok ülkede, “*Toplu Virüs Bulaştırma*” partileri yapıldı. En son, ABD’de 6 Ocak 2021’de, seçim mağlubu başkan Donald Trump taraftarları Kongre Binasına yaptıkları kanlı baskın öncesinde açık havada “Toplu Virüs Bulaştırma Etkinliği” düzenledi ve birbirlerine sarıldılar. Bu son örnek de kitlesel davranışların bir “virüs gibi” bulaşmasına ilişkin bir “sosyal gerçek” olmuştur. Davranış bilimi (Etoloji) ve psikoloji açısından bakınca bu tür davranışları “patolojik bulaşma”, “kolektif ruhla özdeşleşme” ve “yayılan psikoz” kavramlarıyla ifade etmek mümkündür.

Toplumsal normların bozulması yani kuralsızlık Durkheim’ın ifadesiyle bir “**anomi**” oluşturmaktadır. Sosyolojinin kurucu babasına göre anomi, toplum psikolojisinin çökmesi ve intihar nedenlerinden biridir. Korona virüsünün bulaşmasını engellemek için verilen tavsiyeler arasındaki “*birbirine dokunmama*” da, insanın en temel varoluşsal ihtiyaçlarından birinin yok edilmesi idi.

TOPLUMLARIN DİKTATÖRLEŞMESİ

Türkiye’de, 22 Mart 2020, Pazar günü, 65 yaş üzerindeki ve şeker, kalp ve tansiyon gibi kronik hastalıkları olanlar için **sokağa çıkma yasağı** başlatıldı ve cezasının da 3.500-TL olduğu açıklandı. Sokağa çıkma yasağı getirilen 65 yaş üstü insanlarımızın bir kısmı kuralı ihlal ederken, onları kurala uydurmak ve itaate zorlamayı kendilerine “görev” edinen başka birtakım insanlar da ortaya çıktı. Bu insanlar, kapısının önüne çıkan 65 yaş üstündekilere, kendi

balkonlarından çıplak sesle ya da mikrofonla (çocuk oyun mikrofonuyla) bağırarak veya üzerlerine cisimler atarak otorite yerine geçmeye başladı. Bentham'ın bir "mimari model" olarak düşündüğü Panoptikon, bir güvenlik modeline (sisteme) dönüşmüş ve bu uzmanlar tarafından diktatörlükle eş tutulmaya başlamıştı. Korona günlerinde ülkemizde görülen, 65 yaş üstü insanlarımıza yapılan muamele ise başka bir şeyi kanıtladı: **Toplumların diktatörleşmesi®**

Panoptisizmin diktatörlüğe dönüşme riski yoktur, çünkü insanlar da birilerini/birbirlerini gözledikleri için **izleme mekanizması artık bir bütün olarak toplum tarafından** yerine getirilmektedir. Diktatörlük bireysel bir kurum ve mekanizma olarak kabul edilirken (...) görüyoruz ki, **toplumun kendisi de diktatörleşebiliyor**, hatta bunu farkında olmadan yapıyor. Yani, artık diktatör yöneticiler değil, **diktatör toplumlar®** gerçeği ile yüz yüze gelmiş oluyoruz (Cevizoğlu, 2019, s. 207).

Tüm dünyadaki benzer durumlar karşımıza yeni bir kavram çıkartmıştır: Bu, bireylerin "içinde" bulunanı "*dışarıya püskürmesiyle*" oluşan yeni bir kavramdır: **"Toplumsal Faşizm."**® Yani, diktatörlük, siyasal bir otorite olmayan bireylerin, hem yapısından gelen hem de kültürel yaşam kodlarıyla oluşturduğu bir "*hizaya sokma duygusundan*" üremektedir. Bir başka anlatımla, bunlar bir *töz* (Platon), bir *monad* (Tarde) olduğu gibi, kendilerine kültürel olarak aşılınmış bir "**norm korkusu**"® sonucu ortaya çıkmaktadır. Benim sunduğum "*norm korkusu*" kavramı, bireylerin tanıdık/tanımadık herkesi "toplumsal normlara uydurma" baskısını ifade etmektedir.

ANTİKÇAĞLARDAN CUMHURİYETİN İLK YILLARINA

Bulaşıcı hastalıklar, küresel salgınlar geçmiş tarihi dönemlerde de insanların kırılmasına neden olmuştur. İnsanlık tarihi boyunca, kıtlık ve savaşlardan çok daha fazla insan bulaşıcı hastalık sonucu hayatını yitirmiştir.

Viral enfeksiyonlar yaklaşık 40.000 yıl önce ortadan kaybolan Neandertaller zamanında da mevcuttu. Stanford Üniversitesi'nden evrimsel biyolog Dmitri Petrov, "*Neandertal genlerinin bize, atalarımızın Afrika'dan çıktıklarında karşılaştıkları virüslere karşı bir koruma mekanizması kazandırmış olması muhtemel*" demektedir. Bilim insanları, Neandertallerin bize geçirdiği genetik savunma mekanizmasının RNA virüslerine (genetik malzemesi RNA olan virüsler) karşı olduğunu gösteriyor (akt. Margaryan, 2018).

Tarih boyunca salgın hastalıklar toplumları derinden etkilemiştir. Örgütlü toplumsal yaşam bozulmuş, ekonomik, psikolojik ve kitlesel ahlaki çöküntüler

oluşmuştur. **Binlerce, on binlerce hatta yüzbinlerce kişinin ölümüne neden olan salgın hastalıklar, imparatorları yerinden etmiş, kralları devirmiştir.** Veba (“kara ölüm”), dizanteri, çiçek virüsü, tifo, tüberküloz, kolera, tifüs, sıgır vebası, Jüstinyen vebası, İspanyol gribi ve çağımızdaki domuz gribi, SARS, deli dana, kuş gribi ve son olarak da korona virüs salgınını sayabiliriz. Bu salgınlar yaşamın doğal akışı içinde ortaya çıkabildiği gibi, özellikle savaşlarda görülmüştür.

Kolera, çiçek, kızamık, Ebola, AIDS, SARS, farklı türlerdeki gripler farklı yaş ve demografik özellikteki Anadolu’nun da dâhil olduğu bölgede milyonlarca insanın ölümüne neden olmuştur. Anadolu’da yaklaşık 12.500 yıl önce tarımsal üretime başlanmasıyla birlikte yerleşik düzene geçilmiş yani ortaklaşa yaşam başlamıştır. Bu da, ortak alanlardaki dışkı ve evsel atıkları beraberinde getirmiş, insanlar ilk enfeksiyon hastalıkları ile karşılaşmıştır. Yaşayan ölümler ya da miskinler olarak adlandırılan cüzzamlılar ve cüzzam salgını ise Ortaçağ boyunca insanları kırıp geçirmiştir. Bunun toplumsal etkisi de büyüktü. Çünkü, hastalıktan o kadar çok korkuluyordu ki, insanlar L harfi (Lepra) ile damgalanıyor, bu insanlar birisine yaklaştığında çingiraklar çalınıyor, sopalarla uzaklaştırılıyordu (Erdal, 2020).

Cumhuriyetin ilk yıllarında; sıtma, frengi, çiçek ve trahom mücadelesinde başarılı sonuçlar el edilirken, tifo, tifüs ve kuduzla mücadelede de dikkat çekici sonuç alınmıştır. Kurtuluş Savaşı’nda askerlerimizin yüzde 40’ının, halkın da yüzde 50’sinin sıtmalılı olduğu tahmin edilmektedir. Genç Cumhuriyet kurulduğunda bitmek bilmeyen savaşlar, göçler ve *salgın hastalıklar* nedeniyle halk çok yoksul, bitkin ve eğitimsiz durumda kalmıştır. *Bütün ülkeyi kasıp kavuran salgın hastalıklardan toplumun üçte iki sıtma, verem, frengi, trahom gibi bulaşıcı hastalıkların pençesinde kıvrılmıştır* (Vergili, 2020, s.33). Günümüzde Suriye’deki savaş nedeniyle ülkemize gelen sığınmacıların durumu hastalıklar bakımından da tartışma konusu olmuştur. Suriye kaynaklı hastalık konusunun Cumhuriyetin ilk yıllarında da olduğunu görüyoruz. “*Örneğin 1929 yılında Suriye’de çiçek hastalığı salgını çıktığında, Türkiye’de Suriye kaynaklı vakalar görülmeye başlandığında (01 Ağustos 1929 ile 30 Haziran 1931 tarihleri arasında) Güney ve Doğu Anadolu Bölgesi’nde 1.215.839 kişi aşılınmasıyla salgının çıkması önlenmiştir*” (Vergili, 2020, s. 40).

Genç Türkiye Cumhuriyeti salgın hastalıklara karşı nüfusu korumak amacıyla tıp dışında toplumsal (sosyal) önlemler de almıştır. Bunların en önemlisi nüfus artışını özenmedir ve bu amaçla çocuk yapmayı teşvik eden yasalar çıkarılmıştır. Fazla çocuk sahibi olan aileleri devlet yol vergisinden muaf tutmuştur.

Belediye Kanunu halk sağlığının korunması, Umumi Hıfzısıhha Kanunu da çocuk sağlığı, *ücretsiz doğum yardımı için ebe tahsis, ücretsiz aşılama* vb. pek çok düzenlemeyi içermektedir. 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nda yapılan düzenleme ile çocuk düşürme (kürtaj) ve hatta bunun propagandasının yapılması suç sayılmış ve ağır cezalar getirilmiştir (Vergili, 2020: 177-178). Cumhuriyet döneminde, salgınlarla mücadelede özellikle antibiyotikler, DDT vd. kimyasal ilaçlar kullanılmıştır (Vergili, 2020, s. 213).

FENOMENOLOJİK BAKIŞ

Düşüncelerimiz ve kalıp yargılarımız içinde bulunduğumuz toplum ve parçası olduğumuz kültürel evren tarafından oluşturulur. Ortak kabuller ve davranışlar toplumsallaşma ve kültürleşmemizi sağlar. Ancak fenomenoloji, sorgulamadan kabul ettiğimiz düşünce ve davranışları sorgulamamızı emreder ve bu alanda çalışır.

Dünyanın karşısında toplumsallaştırılma sürecinde bize benimsetilmiş olan düşünce kalıpları ile yer alırız. Fenomenoloji böyle kalıpları irdelemeden kabullenmememizi ister. Bizden onları sorgulamamızı – doğrudan kültürümüzün kendisini, yani yetişirken benimsetildiğimiz dünyayı görme ve karşılama tavrını sorgulamamızı- ister (Woff, 2014, s. 544).

Merleau-Ponty *Algının Fenomenolojisi*nde fenomenolojinin, bir öğretiy ya da bir sistem olmadan önce bir hareket biçimi olduğunu ve dünyanın ve aklın gizemini ifşa etme görevini üstlendiğini vurgular (Merleau-Ponty, 2017, s. 28).

Fenomenoloji özlerin incelenmesidir ve ona göre bütün sorunlar özleri tanımlamaya ilişkindir: örneğin algının özünün, bilincin özünün tanımlanması. Ancak fenomenoloji aynı zamanda özleri varoluşa yerleştiren bir felsefedir, öyle ki insanı ve dünyayı “olgusalılıklarından” (*facticité*) itibaren ele almadan kavrayamayacağımızı savunur (Merleau-Ponty, 2017: 9).

Merleau-Ponty'ye göre, “Her bilinç bir şeyin bilincidir” ve bu yeni bir şey değildir (Merleau-Ponty, 2017, s. 24). Merleau-Ponty, doğal algımız sonucu oluşan “*algısal inanç*”tan söz ederken şöyle der:

Şeylerin kendilerini görürüz, dünya bu gördüğümüzdür" (VI, 17). Algısal inancımız, şeylerin varlığına ve dünyada oluşumuza dair inancımızdır. Yaşadığımız her an, dile getirmeksizin onaylarız onu. Ancak algımın bana sunduğu bu kesinlik, karanlıkta kalmış bir kesinliktir. (...)

Doğal algıda ya da pratik hayatta birbiriyle çelişmeksizin eşzamanlı olarak yaşanabilen bu iki kanı, tez haline getirildiklerinde, algısal inancın paradokslarına sokar bizi (akt. Savaşçın, 2017, s. 128).

VİRÜSÜN SİYASAL-TOPLUMSAL YAPISI VE TOPLUMSAL VİRÜSLER

“**Risk toplumu**” ya da “**Dünya risk toplumu**” kavramı ünlü sosyolog Ulrich Beck’e aittir. Beck’e (2019) göre, insanlar sanayileşmiş toplum yapısından risk/li toplum yapılarına geçmişlerdir. Modernlik kendi içinden yeni riskler üretmektedir. Ve asıl önemlisi, insanlar için yeni tehditler oluşturan bu riskler yine “**insan eliyle üretilmektedir.**” Dünya çapındaki **corona virüs salgını (pandemi)** ile ortaya çıkan panik havası Ulrich Beck’i bir kez daha haklı çıkarmıştır. Tarih boyunca yaşanan panikler günümüzde artan biçimde ve insanın kendi üretimi sonucu yaşanmaktadır. Bu durumu şöyle özetleyebiliriz: “**Günümüzde insan kendi kendisinin Frankenstein’i olmuştur!**”[®] Modernite bunalımları da beraberinde getirmiş, psikolojileri bozmuş, “**anksiyeteler üreterek**” insanları sürekli tedirgin/endişeli yaparak, toplumu bir “**Kaygı Toplumuna**”[®] dönüştürmüştür. Corona virüs salgınında olduğu gibi bu tür toplumlar, yalnızca salgınlarda değil, çoğu zaman bireyleri “**içe kapanmaya**” zorlamıştır.

Covid-19 virüsünün tıp ve biyolojinin ötesinde toplumsal, ruhsal ve siyasal boyutu da vardır. Hep tıbbi açıklamaları yapılan, kitleleri eve hapseden bu virüs hakkında **sosyopolitik bir tanım** yapmak istiyorum. Covid-19 olarak kodlanan korona virüsü; zengin-fakir, kral-teba, ünlü-ünsüz ayırt etmemesi açısından “**demokratik**”; kitleleri, tüm dünyayı eve hapsedmesi açısından ise buyurgan, laf dinlemeyen “**faşist**” bir yapıya sahip. **Bir yapı, hem demokratik hem faşist nitelikleri birlikte taşıyınca** yeni bir kavram ortaya çıkıyor. Ben bunu “**demo-faşist**”[®] olarak kavramlaştırıyorum.

Küresel korona virüs salgını bizleri neredeyse birer tıp öğrencisi gibi tıbbi kavramlarla tanıştırdığı gibi yeni toplumsal kavramlarla da tanıştırmıştır. Ancak, bilim dilinde var olan kimi kavramları yanlış kullanma da bu olguyla birlikte kendisini göstermiştir. Bunların başında “**sosyal mesafe**” kavramı gelmektedir. Olası virüs bulaşmasını önlemek için kişiler arasında bırakılması gereken “**fiziki mesafeyi**” anlatmak için kullanılan bu kavramın en bilinen anlamı ırkçılıkla ilgilidir. “**Sosyal mesafe**” ise dil, din, ırk, renk vd. nedenlerle fikren/zihnen/sosyal açılardan uzak durmak istenilen kişilere karşı alınan tutumdur. Örneğin, **Hitler’in Yahudilere karşı tutumu** “sosyal mesafe”dir.

Yerine oturmayan diğer yaklaşım ise, kısaca “65+” olarak ifade edilen **65 yaş üstü kişileri toplumdan izole etmek**. Bu durum, henüz bilinmeyen bir kavramla ifade edilmektedir: “**Yaş ayrımcılığı!**” Bunun diğer adları; “**kültürel ırkçılık**”, “**yeni ırkçılık**” ya da “**sembolik ırkçılıktır**.”² “Yaş ayrımcılığının” uluslararası adı “**ageism**”dır. Wikipedia’da ageism, “Herhangi bir bireye ya da gruba **yaşından ötürü yapılan ayrımcılık** türüdür. Yaş ayrımcılığı **sistematik biçimde ya da istemsizce gerçekleştirilebilir**. Bunlar ön yargılı yaklaşımlar, ayrımcı tavırlar ve kalıplaşmış algıları destekleyen **kurumsal uygulama ve politikalar**dır” biçiminde tanımlanmaktadır. Yani, sağlık ve onları koruma gereği ile de olsa, 65+ insanlarımızı eve kapatma bu kavramın içindedir.

Yaşayan önemli sosyolog ve filozoflardan Slavoj Zizek, “**felâket komünizminden**” söz etmektedir. Ona göre, virüs pandemide devletler maskeler, test kitleri ve ventilatörler gibi temel malzemelerin üretimini organize etme, otellere/tatil köylerine el koyma ve işsiz kalanlara ekonomik destek sağlamayı “piyasa mekanizmalarından vazgeçerek” yapmaktadır ve yapmalıdır (Zizek, 2020).

TOPLUMUN ATOMİZASYONU

Küresel salgına neden olan Covid-19 virüsü, toplumların eğitim, sanat, psikoloji, siyaset ve uluslararası ilişkilerini de alt üst ederek büyük bir parçalanmaya (atomizasyona) yol açmıştır.

Covid-19 sürecinde yaşanan olağanüstü durum sebebiyle eğitimler çevrimiçiye dönmüştür. Pandemi öncesi o kadar ciddiye alınmayan ve hatta eğitim kanalı sayılmayan çevrimiçi eğitim paradigması, artık eğitim yaşantımızın en öncelikli vazgeçilmezi olmuştur (Yamamoto & Altun, 2020, s. 228). Sanat dünyası da dijitalleşmeye gitmiştir. Kitleleriyle buluşamayan sanatçılar da tüm sektörler gibi büyük güçlüklerle karşılaşmışlardır. Sanatçıların içine düştükleri durum, birçokları tarafından gözden kaçırılabilir. Sahneye çıkamayan şarkıcılar, dizi-film çekemeyen oyuncular, tiyatro-opera-bale gösterilerini gerçekleştiremeyen sanatçıların gelir kapıları tamamen kapanmıştır (İlhan, 2020, s. 136).

Küresel salgın toplumları oluşturan bireylerin ruh sağlıklarını da ciddi biçimde etkilemiştir. Burada iki temel faktör karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, virüsün merkezi sinir sistemi ve özellikle beyin üzerindeki etkilerinden kaynaklanan sorunlardır. İkincisi ise, hastalık ve ölümler kadar ekonomik

² Bu konuda önemli iki kaynak: Tufan & Durak (Ed.), 2017; Özden, 2018.

bunalımların da bireyler üzerinde oluşturduğu kaygının neden olduğu ruhsal sorunlardır (Dikkatli, 2020, s. 166). Bu süreçte devletler bir bütün olarak kendilerini dünyadan izole ederek karantinaya aldılar. ABD belki de ilk kez, kendi sağlığının Çinlinin ya da İranlının sağlıklı olmasına, İsrail ise varlığının Filistinlinin var olmasıyla ilgili olduğunu anladı. Bu durum belki de küresel güçlerin ilk kez insanlığı bir bütün olarak algılamalarına neden oldu (Yeniçeri, 2020, s.243-244). Toplumsal yaşamda küresel boyuttaki izolasyon ve parçalanmalar, Veri Bilimi ve Yapay Zekâ'nın önemi artırmıştır. Covid-19 küresel probleminin çözülme aşamasında veri toplanması ve analizi süreçleri yeniden şekillenmiştir. Veri Bilimi ve Yapay Zekâ, bu mücadelede ilk akla gelen başlıca unsurlar arasındadır (Köse, 2020, s. 73).

RIZAYA DAYALI “SÜPER AKIŞKAN”® GÖZETİM

Korana salgını nedeniyle “takip sistemleri” ve toplum üzerindeki uygulamaları da ileri düzeye çıktı. Moskova’da, virüse yakalanmış insanların sokağa çıkmak istediklerinde telefonlarına **bir QR kodu vererek**, dışarıda nereye gittikleri ve ne kadar kaldıklarını izlemeye yönelik bir sistem geliştirildi.

Bu takip ve izleme sistemi, Rusya’da “**Sanal Gulag**” ya da “**dijital toplama kampı**” olarak eleştirildi. **QR kodla takip sisteminin** salgın sonrasında, Bauman’ın “**akışkan gözetim**” kavramına uygun biçimde devletin “**İdeolojik Denetim Aygıtına**” (IDA) dönüşerek, tüm dünyada yaşamın her alanına yayılması tehlikesi doğdu.

Çok uluslu, küresel Amerikan internet arama motoru Google da önemli bir takip teknolojisine sahip olduğunu -bir kez daha- kanıtladı. Nisan 2020’de yayınladığı “*Covid-19 Topluluk Hareketlilik Raporları*” (<https://odatv4.com/google-insanlarin-tum-hareketliligi-raporlayip-acikladi-06042013.html>) adlı çalışma tam bir “*akışkan gözetim*” (Bauman) örneği idi. Google, bu raporunda –kamuoyuna sızdığı kadarıyla- korona virüs salgınının başlamasından bu yana ülkelerdeki insan hareketlerini “takip” etmiş; kimin nereye ne kadar gittiğini (işe/markete/eczaneye/pazara/özel gıda mağazalarına gitme oranları), ne kadar evde kaldığını “*konum bilgilerine*” dayanarak “raporlamıştı!”

Adı “bilişim teknoloji” olan ancak aslında birer “takip teknolojisi” olarak kullanılan bu sistemle 131 ülke kontrol altına alınmıştı. Dünya, korona salgını gerekçesiyle de (paravani da diyebiliriz) tam bir “*dijital toplama kampına*” döndürülmüştü. Ya da, David Lyon’un kavramıyla söylersek, “**Orwellian kontrol**” totaliter korkuları hükümet sınırlarından taşırarak “sosyal kanallara”

taşırmıştır (Lyon, 2006, s. 68). Bundan sonra akla gelen soru, **“Bu dijital toplama kamplarının küresel Hitler’inin kim olacağıdır.”**

Ancak, Slavoj Zizek’in görüşü biraz daha farklıdır. Zizek’in, bu kontrol mekanizmalarının uzun yıllardır “felaket kapitalizminin” ürünü olduğu, ister Çin gibi sosyalist ister ABD gibi kapitalist olsun tüm devletlerin bir biçimde toplumu kontrol ettikleri, Amerikalıların ise sadece “özgür oldukları yanılsaması” altında yaşadıkları biçimindeki görüşü önemlidir. Ona göre büyük eyaletler bile bunu 20 yıla yakın zamandır yapmaktadır. Dijital toplama kamplarının küresel boyuttaki Hitlerinden söz ederken, Zizek, **“felâket komünizminden”** söz etmektedir. Çünkü devletler maskeler, test kitleri ve ventilatörler gibi temel malzemelerin üretimini organize etme, otellere/tatil köylerine el koyma ve işsiz kalanlara ekonomik destek sağlamayı “piyasa mekanizmalarından vazgeçerek” yapmaktadır ve yapmalıdır (Zizek, 2020).

Sanal Gulag, dijital toplama kampı, Orwellian kontrol, küresel Hitler ve felâket komünizmi gibi kavramlara devletsiz ya da tek dünya devletini içeren **“Küresel Sosyalizm”** ve dijital takip sistemlerini içeren **“Dijitalizm”** kavramları da eklenmiştir. Bütün bunlar, sonuçta, küresel ölüm korkusu ve çare arayışlarının dünyayı totaliter yaşam evrenine döndüreceği distopyasını doğurmuştur.

Bu yaklaşımı farklı açılardan ve farklı bağlamlar içinde de değerlendirmemiz bilimsel bir gerekliliktir. Covid-19 pandemisinin ürettiği yaftalama, virüsün kaynağı ya da yayıcısı olduğuna inanılan kişi ve ülkelere karşı gelişen yabancı düşmanlığı, tehdit algıları, sosyal ve psikolojik faktörler, toplumsal tecrit (izolasyon), salgının küresel kontrolü için sağlık sistemlerindeki yaratıcı kolektif tedbir ve teknolojik gelişmeler ile aşı karşıtlığında da görüldüğü üzere yeni tip sivil aktivizm söz konusudur. Sosyolojiye, onun fail/yapı, makro/mikro, özne/nesne ve eski/yeni gibi temel klasik dikotomilerini (ikiliklerini) tatmin edici bulmadığı için çok sert bir saldırıda bulunan Bruno Latour’un *“Aktör Ağ Kuramı”* bu konuda bize yardımcı olabilecektir. Klasik sosyoloji, eylemin nedeni için yapılar, aygıtlar, bilinçdışı, toplum baskısı gibi sabit failer varsayarken, *aktör-network kuramında eylemin kaynağı hep belirsizdir*, eylem birçok failin birlikte neden olduğu bir sürprizdir, bir olaydır, yenidir, farklıdır. Bruno Latour *“Toplum Bilim”* (Sociology) yerine Gabriel Tarde’den hareketle *“Toparlama Bilim”*i (Associology) koyar.

“Dönüştürüm sosyolojisi” olarak da adlandırılan Aktör Ağ Kuramı; beşerî ve beşerî olmayan tüm varlıkların, diğer varlıklarla girdikleri ilişkiler aracılığıyla şekillendikleri ve kendi özelliklerini kazandıkları düşüncesini savunur. Toplumdaki değişikliğe neden olan tüm aktörlerin yani eyleyicilerin insan dışı etkenlere de bağlı olduğunu savunan Haraway de Latour’a katılır. “Bütün bu

aktörlerin/eyleyicilerin hepsi insan değildir tabii ki; bir makineler sosyolojisi olduğuna ben de katılıyorum” (Haraway, 2010, s. 131). Bruno Latour’un, arkadaşlarıyla birlikte geliştirdiği ve kısaca ANT (*Actor-Network Theory*) olarak adlandırılan “Aktör Ağ Kuramı” (Latour, 2014) beşerî ve beşerî olmayan –ama eylemde bulunan- canlı veya cansız tüm varlıkların (insan, teknoloji, makine, düşünce, hayvanlar ve diğer maddesel varlıklar) tekno-bilimsel sorunlarını, ilişkilerini betimler. Covid-19 virüsü de bu ağsal yapı içinde açıklanabilir. *Covid-19 virüsünün yarattığı küresel salgın, küresel bir hastalık ağı oluşturmıştır.* Donna Haraway’ın “*makine olmayan, insan olmayan*” varlıklardan söz edip, bunu “*insan-dışı varlıklar*” (Haraway, 2010, s. 131) olarak açıklaması da bu görüşümüzü desteklemektedir.

Latour’un sisteminde, toplumsal belirleyici olan (beşerî ve beşerî olmayan) aktörler tek başlarına değil bir *ağ içinde varlık kazanırlar*. Örneğin, ağdaki bir eylemci olan insan, binaları inşa ederek ağa etkide bulunur. Ama ağın bir parçası haline gelen binalar da onun yaşamını şekillendirir. Bu yaklaşımın temel ilkesine göre, *genelleştirilmiş bir simetri* söz konusudur ve beşerî ve beşerî olmayan (teknoloji, bilgisayar, laboratuvar malzemelerinden insana kadar geniş bir yelpazedeki) tüm varlıklar, oluşumlar eşit derecede eylemde bulunma kapasitesine sahiptir. Bunu aşağıdaki köklü çözüm önerimizde de göreceğiz.

Jonas’a göre, teknolojik ilerlemenin itici unsuru kendisinin çoğalma alanı olan kapitalist sisteme bağlı olmayabilir. Hatta *totaliter olarak sosyalist bir sistem* için daha iyi olabilir (Wolin, 2012, s. 158). Görülüyor ki, dünya artık birçok açıdan “*tek bir beden*” olmuştur. Covid-19 pandemisine karşı ortaya çıkan farklı görüşler, destek ve reddiyeler, “*algısal inançlar*” açısından da değerlendirilmelidir. Örneğin, Merleau-Ponty’ye göre “*organizmada kalp neyse dünyada da kişiye has beden odur*” (Merleau-Ponty, 2017, s. 279), *beden yoksa dünya yoktur*. Ona göre doğal algımız sonucu “algısal inanç” oluşur: “Algısal inancımızın bir sonucu olarak, algımızın nesnelerde sonlandığını ve aynı zamanda ‘bizim algımız olduğunu’ varsayabiliriz. Doğal algıda ya da pratik hayatta birbiriyle çelişmeksizin eşzamanlı olarak yaşanabilen bu iki kanı, tez haline getirildiklerinde, algısal inancın paradokslarına sokar bizi” (akt. Savaşçın, 2017, s. 128). Bir başka deyişle, tek bir beden olan dünyayı, genelleştirilmiş bir simetri ya da asimetrik ama mutlaka tek başına insanların oluşturmadığı bir dünya olarak algılamalıyız. Aktör Ağ Kuramına dayanarak, eylemde bulunan canlı veya “insan hücreсі içine nüfuz edince canlanan” Covid-19 virüsü gibi başlangıçta cansız olan tüm aktörler/eyleyiciler gibi insan dışı etkenlerin hep birlikte toplumdaki değişiklikleri belirlediğini söylemeliyiz. Tıpkı günümüzdeki küresel salgının toplumu altüst ederek yeniden yapılandırması/inşası gibi...

Virüsün toplumsal etkilerinin başka bir boyutu da “**ürettiği**” ve “**bulaştırdığı**” **toplumsal virüslerdir**. Bunlar yaftalama, yabancı düşmanlığı, kişi ve ülkelere karşı tehdit algıları, izolasyon ve aşı karşıtlığı biçiminde kendisini göstermiştir. İzolasyon ve kapatılma konusunda Michel Foucault’nun, tarihten verdiği örnekler (Foucault, 2015) bugüne de ışık tutan değerdedir. Foucault, “1650 öncesinden 1750’ye kadar Hamburg, Lyon, Paris gibi şehirlerde sadece delileri değil; yaşlıları, hastaları, işsizleri, aylakları, fahişeleri, toplumsal düzenin dışında olan herkesi kapatmanın” (2015, s. 83) örneklerini vermektedir. Bu bir “**Ayıklama süreci**” (2015, s. 83) dir. Toplumumuzda **tehlikeli makineler** vardır: **İnsanları elekten geçirirler**, akıl hastalarını ayıklarlar, toplarlar ve kapatırlar: Onları normal hale getirecekleri kabul edilir. Soru: Üzerlerine düşeni yapmakta mıdır? (2015, s. 116). “**Ayıklama makinesi** ayıkladığı kimse karşısında kördür: **Dönüştürme makinesi** dönüşümün sınırını bilmez (2015, s. 117). Bu **tecrit etmeyi, kapatmayı, hakları askıya almayı ve yaşamı kesintiye uğratmayı sağlayan bir iktidar ilişkisi** kurmaktır. Aynı zamanda silinmeyecek bir **damga** vurmaktır (2015, s. 118). Foucault bu durumu “**Dünya (...) büyük bir tımarhanedir**” (2015, s. 131) sözüyle ifade eder: “**Toplumsal gövdeye dâhil olmamak (...) Toplumsal mekândan kovulmak (...) Bulunduğu yerde dışlama!**” (2015, s. 220).

SONUÇ

Corona virüsü, tüm dünyayı Foucault’nun “tımarhanesine” ve “**görünmeyen bir düşman/virüs**” tarafından gözetlenen “**panoptik cezaevine**”® çevirmiştir. **Beşeri olmayan bir virüs, tüm dünyadaki tüm beşerleri (bizleri) esir almıştır**. Adeta bir “virüs sosyolojisi” (*Virütük Sosyoloji*)® doğmuş, toplumlar atomize olmuş, neredeyse “*toplumsuz bir toplum*”® ortaya çıkmıştır. Bu toplumdaki Bauman’ın akışkan gözetim kavramını aşan biçimde ortaya çıkan “süper akışkan”® gözetim, ölümden kaçan bireylerin “rızasına dayalı” bir yapı oluşturmuştur.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Bauman, Z. & Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*, Çev. Elçin Yılmaz. Ayrıntı Yayınları.
- Beck, U. (2019). *Risk Toplumu, Başka Bir Modernliğe Doğru*. Çev. Bülent Doğan, İthaki Yayınları.

- Cevizoğlu, H. (2019). *Beden ve Teknoloji (Felsefi ve Antropolojik Soruşturma)*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Dikkatli, S. (2020). Pandemi sürecinde toplumun zihinsel sağlık sorunları ve tedbirleri, *Virüs ve Toplum* içinde, ed. Hulki Cevizoğlu. Doğu Kitabevi, ss.159-213.
- Erdal, Y. S. (2020). Anadolu’da bazı enfeksiyonların biyokültürel tarihinin kısa özeti. *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 311.
- Foucault, M. (2015). *Büyük Kapatılma*. 4. Baskı, Çev. Işık Ergüden, & Ferda Keskin. Ayrıntı Yayınları.
- Haraway, D. J. (2010). *Başka Yer*. Çev. Güçsal Pusar. Metis Yayınları.
- İlhan, Z. (2020). Korona günlerinde sanat, *Virüs ve Toplum* içinde, ed. Hulki Cevizoğlu. Doğu Kitabevi, ss.127-159.
- Köse, U. (2020). Covid-19’un toplumsal değişme etkisinde veri bilimi ve yapay zekâ’nın rolü, *Virüs ve Toplum* içinde, ed. Hulki Cevizoğlu. Doğu Kitabevi, ss.71-107.
- Latour, B. (2014). Actor-Network Theory (ANT), *Philosophy of Technology (The Technological Condition An Anthology)*. Second Edition, Ed. Robert C. Scharff and Val Dusek. Wiley Blackwell, ss. 278-288.
- Merleau-Ponty, M. (2017). *Algının Fenomenolojisi*. Çev. Emine Sarıkartal, & Eylem Hacımuratoğlu. İthaki Yayınları.
- Özden, S.Y. (2018). *Yaşlanmanın Psikolojisi ve Psikopatolojisi*. Nobel Yayıncılık
- Savaşçın, Z. (2017). Algısal inanç, *Dünyanın Teni (Merleau-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler)* içinde, ss.127-153. 3. Baskı, Haz.: Zeynep Direk, Metis Yayınları.
- Sherman, I. W. (2020). *Dünyamızı Değiştiren On İki Hastalık*. 5. Baskı, Çev. Emel Tümbay, & Mine Arıç Küçüker. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Tufan, İ. & Durak, M. (Ed.) (2017). *Gerontoloji*. Nobel Yayıncılık.
- Vergili, A. (2020). *Sağlık Sosyolojisinin İlk Kaynakları. Cumhuriyet Döneminde Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele ve Nüfus Politikaları*. Doğu Kitabevi.
- Woff, K. H. (2014). Fenomenoloji ve sosyoloji. Çev. Harun Rızatepe, *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi* (Tom Bottomore, & Robert Nisbet), s.543-605. 3. Baskı, Haz.: Mete Tunçay, & Aydın Uğur. Kırmızı Yayınları.

- Wolin, R. (2012). *Heidegger'in Çocukları (Hannah Arendt, Karl Löwith, Hans Jonas ve Herbert Marcuse)*. Çev. Hüsametdin Arslan. Paradigma Yayıncılık.
- Yamamoto, G.T., & Altun, D. (2020). Covid-19, eğitim ve gelecek, *Virüs ve Toplum* içinde, ed. Hulki Cevizoğlu. Doğu Kitabevi, ss.211-240.
- Yeniçeri, Ö. (2020). Değişen dünya'da yenedünya düzeni, *Virüs ve Toplum* içinde, ed. Hulki Cevizoğlu, ss.243-281. Doğu Kitabevi.
- Zizek, S. (2020). İğrenç bir barbarlığa sürükleniyoruz, Tomasz Kurianowicz'le röportaj. Çev. Nurcan Dikme Yaşar, *Birgün Gazetesi*. <https://www.birgun.net/haber/marksist-sosyolog-filozof-ve-kultur-elestirmeni-slavoj-zizek-igrenc-bir-barbarliga-dogru-surukleniyoruz-325363>, Erişim Tarihi: 05.12.2020.
- <https://odativ4.com/google-insanlarin-tum-hareketlilik-raporlayip-acikladi-06042013.html>, Erişim Tarihi: 16.12.2020.

EXTENDED ABSTRACT

The Covid-19 virus, which created a global epidemic (pandemic), upset the lives of all world societies. Epidemics have been around since ancient times. When we look at the recent times, exactly 100 years before the conquest of Istanbul in 1453, there was a plague epidemic called "black death" in Medieval Europe. Nearly 700 years after this epidemic, the virus outbreak called Covid-19 in Wuhan, China's 80 million population in December 2019, spread all over the world within three months and continues to kill hundreds of thousands of people. The first case in Turkey, Health Minister Dr. Fahrettin Koca was heard with a statement on March 11, 2020 at 00.40. Following this announcement, which created social panic, schools, universities, associations, restaurants, cafes, shopping malls, etc. such "total institutions" began to be suspended.

While searching for the source of the infection, individuals with different lifestyles tended to blame the "other". During deadly epidemics, the restriction of freedoms (privacy of private life, restriction of freedom of travel, inability to exercise civil rights, protection of patient privacy, etc.) created social divisions. Sherman also states that in such cases, religious, political and cultural prejudices in the society have surfaced, and even in developed societies there are cries of "Find the source of the infection". The world's most advanced countries in humans as seen in shops in some regions of Turkey began to pillage, plunder has revealed itself as a culture. Before the virus, panic was transmitted.

We have also seen the most vivid examples of the transmission of mass behavior in the behavior of some groups opposed to Covid-19 measures. In many countries, "*Mass Infection*" parties have been held. Most recently, on January 6, 2021, in the United States, election-defeated president Donald Trump supporters held an outdoor "Mass Virus Transmission Event" and hugged each other before their bloody raid on the Congress Building. This last example is a "social fact" of the transmission of mass behavior "like a virus". From the perspective of behavioral science (ethology) and psychology, it is possible to express such behaviors with the concepts of "pathological contagion", "identification with the collective soul" and "spreading psychosis."

The corruption of social norms, in other words, irregularity, creates an "anomie" in Durkheim's words. According to Durkheim, anomie is one of the reasons for the collapse of social psychology and suicide. Among the recommendations given to prevent the transmission of the corona virus, "not touching each other" was the destruction of one of the most basic existential needs of human beings.

Similar situations all over the world have brought us a new concept: It is a new concept that is formed by individuals "blowing out" what is "inside": "*Social Fascism*".[®] In other words, dictatorship is generated from a "sense of alignment" that individuals who are not a political authority create both from their structure and with their cultural life codes. In other words, they are the result of a culturally implanted "fear of the norm"[®] as a substance (Plato), a monad (Tarde). The concept of "fear of norms" that I have presented expresses the pressure of individuals to "adapt to social norms" to everyone familiar / unfamiliar.

Viral infections were also present at the time of Neanderthals, who disappeared about 40,000 years ago. Epidemics have deeply affected societies throughout history. Organized social life has deteriorated, economic, psychological and mass moral degradation has occurred. Epidemics, which caused the deaths of thousands, tens of thousands or even hundreds of thousands of people, displaced emperors and overthrew kings. Plague ("black death"), dysentery, smallpox virus, typhoid, tuberculosis, cholera, typhus, cattle plague, Justinian plague, Spanish flu and modern swine flu, SARS, mad cow, bird flu and finally corona virus epidemic. As these epidemics can occur in the natural course of life, they have been seen especially in wars.

Ulrich Beck has brought the concepts of "Risk society" and "World risk society" to sociology. According to Beck, people have moved from industrialized social structure to risky social structures. Modernity generates new risks from within. And most importantly, these risks, which create new threats for humans, are "produced by human hands". The panic atmosphere that emerged with the

worldwide corona virus epidemic (pandemic) once again justified Ulrich Beck. Throughout history, panics are increasingly experienced today and as a result of human production. We can summarize this situation as follows: "Today, man has become his own Frankenstein!"[®] Modernity has brought crises with it, disrupted psychologies, "producing anxiety" and making people constantly anxious/worried, transforming the society into a "Anxiety Society"[®]. As in the Corona virus epidemic, such societies have often forced individuals to "introvert", not only in epidemics.

The Covid-19 virus has a social, spiritual and political dimension beyond medicine and biology. I want to make a sociopolitical definition about this virus, which has always made medical explanations and imprisoned the masses at home. Corona virus encoded as Covid-19; "democratic" in terms of not distinguishing between rich-poor, king-subject, vowel-consonant; It has an imperious, disobedient "fascist" structure in terms of imprisoning the masses, the whole world at home. When a structure carries both democratic and fascist qualities, a new concept emerges. I conceptualize this as a "demo-fascist"[®].

Isolating people over the age of 65, briefly expressed as "65+", from the society is "Age discrimination!" It is expressed with. Other names for this; It is "cultural racism", "new racism" or "symbolic racism." The international name of "age discrimination" is "ageism". Another dimension of the social effects of the virus is the social viruses it "produces" and "transmits". These manifested themselves in the form of stigmatization, xenophobia, threat perceptions against people and countries, isolation and anti-vaccination. The historical examples given by Michel Foucault on isolation and closure are worth shedding light to this day. Foucault gives examples of shutting down the elderly, the sick, the unemployed, the walkers, prostitutes, and everyone who is out of the social order from before 1650 until 1750, in cities such as Hamburg, Lyon and Paris, not only the madmen. This is a "process of sorting" and a power relationship that enables isolation, closure, suspension of rights and disruption to life. It is also to stigmatize an indelible stamp. Foucault explains this situation by "likening the world to a madhouse."

The Corona virus has turned the whole world into Foucault's "asylum" and "panoptic prison" watched by an "invisible enemy/virus."[®] A non-human virus has captured all human beings (us).